

МАЛИК РАБОТНИНГ ТАРИХИЙ ЎРНИ ҲАҚИДА ДАСТЛАБКИ МУЛОҲАЗАЛАР

Ҳасанбоев Тўракул Фозилжон ўғли

Жиззах Давлат педагогика университети докторанти,

Аннотация: Ушбу мақолада Жиззах воҳасида сўнгги йилларда амалга оширилаётган илмий тадқиқотлар ва уларнинг натижасида XIV-XVI асрлар ёзма манбаларида келтирилган айрим тарихий жойларларнинг локализацияси таҳлил қилинган. Мақолада Соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар, шайбоний ҳукмдор вакиллари даврида катта стратегик аҳамият касб этган Малик работ (Работи Малик) қўрғони ҳамда унинг мавжуд манбалар таҳлили асосида тарихий ўрни ҳақида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: Работи Малик, Зафарнома, Абдуллонома, Номсиз шаҳар харобалари, Амир Темур, Работ қишлоғи, Малик ота масжиди.

Abstract: In this article, the scientific researches carried out in the Jizzakh oasis in recent years and the localization of some historical places mentioned in the written sources of the XIV-XVI centuries as a result of them are analyzed. The article presents opinions about Malik rabat (Raboti Malik) fort, which gained great strategic importance during the reign of Sahibkiran Amir Temur and the Timurids, representatives of the Shayban ruler, and its historical place based on the analysis of available sources.

Key words: Raboti Malik, Zafarnama, Abdulnama, Ruins of the Nameless City, Amir Temur, Rawat village, Malik ata mosque.

Қадим Уструшона мамлакатининг ғарбий, шимоли-ғарбий сарҳадларида жойлашган Жиззах воҳаси антик ва ўрта асрларда содир бўлган тарихий-маданий жараёнлар, ижтимоий-иқтисодий юксалишлар, шунингдек,

ривожланиш ва инқироз ҳолатлари, чет эл босқинчиларига қарши озодлик курашлари каби юртимизнинг ранг - баранг тарихидан далолат беради.

Жиззах воҳаси(вилояти) сўнгги йилларда ўтказилган археологик қидирув ва қазув тадқиқотлари натижасида 400 дан ортиқ турли даврларга (сўнгги тош даври, темурийлар даврига) оид археология мероси объектлари аниқланган ва уларнинг қадимги шаҳар ва қишлоқ қурилиш маданияти, ўтроқ деҳқон ва кўчманчи чорвадорлар тарихига даҳлдор ёдгорликларда (15 дан ортиқ) қазув тадқиқотлари олиб борилган. Замонавий технологиялар асосида воҳанинг археология ёдгорликлари мажмуасини тузиш ва уларни харитага тушириш ишлари давомида мазкур ёдгорликларнинг аксарияти Туркистон, Моргузар, Нурота тизма тоғларидан бош олган Сангзор, Зоминсув каби кичик дарёлар, Хўжамушкентсой, Шўрбулоқсой, Пишағорсой, Равотсой, Сайхонсой, Оқбулоқсой, Илончисой, Мажрумсой сингари оқар сув манбалари ҳавзасида бунёд этилгани ва уларнинг кўплари қадимги даврдан ўрта асрларга қадар фаолият кўрсатгани аниқланган.

Юқоридаги фикрларга қўшимча қилиб айтиш мумкинки, охириги йилларда Жиззах воҳасининг XIV –XVI асрлар маданияти тарихи мавзуси бўйича қазув тадқиқотлари ўтказилмоқда. Сўнгги ўрта аср манбаларида келтириб ўтилган жой номлари ўрганилиб, илмий асосланган ҳолда, маълум бир ёдгорликлар билан локализация қилинмоқда. Масалан: Мирзо Бобурнинг “Бобурнома”сида келтирилган “Халилия” кенти [Бобур,1989. 86 б] Қалиятепа шаҳар харобалари билан локализация қилинди. Ушбу давр манбаларида яна бир тарихий жой Работи Малик ҳақида ҳам маълумотлар келтириб ўтилган. Айни кунларда Работи Маликнинг ўрни деб эътироф этилган археология объектида қазув ишлари олиб борилмоқда. Дастлаб, Работи Малик ҳақида XIV –XVI асрлар яратилган манбаларнинг маълумотлари ва уларнинг таҳлилига тўхталиб ўтамиз.

Соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар даврида ёзилган тарихий асарларда Жиззах ва унинг атрофидаги турар-жойлар ҳақида етарли даражада маълумотлар келтирилган. Амир Темур топшириғи билан унинг ҳаётлиги чоғида ёзиб тугалланган Низомиддин Шомийнинг «Зафарнома» асаридаги

Амир Ҳусайннинг Амир Соҳибқирон томонига лашкар тортиб келганлиги баёнида қуйидаги: “...Амир Ҳусайн катта бир лашкарни мукамал тартиб билан олиб чиқиб, Қаровнос ва Шаҳрисабздан ўтиб, Солорбулокқа келиб тушди. ...Малик икки минг киши билан Сўзангаронда турди, Жаҳоншоҳ бир минг беш юз киши билан Работи Маликка келиб тушди. Яна бир минг киши Еттиқудук йўлининг бошига Дизакнинг Харман (мавзеи) га келиб тушди”, [Шомий, 1996. 68-69 б] қабилидаги фикр келтирилади. “Зафарнома” асаридаги ушбу маълумотлар 1367-1368 йиллар воқеаларига бағишланган бўлиб, унда Амир Ҳусайнни Амир Темурга қарши лашкар тортгани, Дизак ва унинг яқинидаги Харман мавзеи, Малик работи ҳақида батафсил маълумот берилган. Бу ҳудудда содир бўлган ҳарбий ҳаракатлар, сиёсий воқеалар борасида қуйидаги хабарлар келтирилган: ”...Амир Соҳибқирон амир Кайхисрав билан келишган ҳолда икки минг мўғул аскар амир Ҳусайн лашкари томон йўлга тушди. Амир Соҳибқирон беш юз отлиғ билан лашкарнинг манғлои бўлиб, Хавосдан чиқиб келиб, Жаҳоншоҳ лашкарига тўсатдан ҳужум қилди, уларни пароканда ва зеру забар этди. Ўша куни Дизак мавзеига етдилар...” [Шомий, 1996. 69 б].

Ушбу маълумотлардан кўриниб турибдики, Амир Темур беш юз отлик қўшин билан Хавосдан чиқиб, Жаҳоншоҳ лашкари томон яъни, Работи Маликка қўшин тортган, уларни тор мор этиб, у ерни эгаллаган ва шу куннинг ўзида Дизак (Жиззах Ўрдаси) мавзеига етиб борган.

Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сида Дизак ва унинг атрофидаги кўрғон ва кентлар: Работи Малик, Йом, Хавос ҳақида маълумотлар берилган. Муаллифнинг ёзишича, бу даврда соҳибқиронга қарашли зарбдор сипоҳ Жиззахда мунтазам турган ва Дизак-Чиноз йўналиши

орқали ўтадиган «Етти қудук» йўлини қўриқлаган. Амир Темур давлат тепасига келгунча Жиззах учун аввало мўғул-жеталар билан, сўнгра Амир Ҳусайн билан қуролли тўқнашув бўлиб ўтган

«Зафарнома»нинг 1367-1368 йилларга бағишланган бобида қуйидаги маълумотлар келтирилган: “Бу маҳалда Кайхусравбек ҳазрат соҳибқироннинг

кейнида киши йибариб, хабар қилдиким: «Жета черики мусулмонларни асир этиб ва талаб Дизакдин қайттилар. Мен юз киши билан Работи Маликда сизга мунтазир ўлтурубмен». Бу хабар келгон жиҳатидин ҳазрат соҳибқироннинг муборак хоотири малул бўлуб, Кайхусравбекка қўшулди ва дедиким: «Мусулмонларни кофирлар эликида қўйса бўлмас. Аларни қутқармоқ фикрин қилмоқ керак...» [Али Яздий, 1992. 36, 54-55 б].

Ушбу маълумотлардан ҳам кўриш мумкинки, Амир Темур фаолияти билан боғлиқ жанглarda Жиззах воҳаси, ундаги кўрғон ва кентлар жумладан, Работи Малик муҳим аҳамият касб этган.

Низомиддин Шомий, Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асарларидаги маълумотлардан кўришимиз мумкинки, Амир Темур фаолияти давомида Жиззах воҳаси ва унинг атрофидаги ҳудудлар ҳарбий-стратегик аҳамиятга эга ҳудуд сифатида қаралган ҳамда бу даврда Соҳибқиронга тегишли асосий қўшинлардан бири Жиззахда мунтазам турган.

Мирзо Улуғбек ҳукмдорлиги (1409-1449) Тошкент, Еттисув ва Мўғулистондаги темурийларга қарши муҳолиф кучлар ҳаракатининг фаоллашув даврига тўғри келади. Шу сабабли Самарқандга ўтиш йўли Илонўтти дарасини кўриқлаш учун мудофаа занжири ҳосил қилган Жиззах воҳасидаги Қалиятепа, Ўрда, Равот, Молтоп қалъа-кўрғонлари қайта таъмирланган, ҳарбий кудрати оширилган. 1425 йилда Улуғбек жеталар юрти Мўғулистонга ҳарбий юриш қилади ва мўғул хони Шермуҳаммадхон устидан ғалаба қозонади. Ушбу ёрқин ғалаба ҳақидаги маълумот «Темир дарвоза»нинг баланд қояларидан бирига ўйиб ёзилган ва абадиятга муҳрланган [Аминжанова М.... 1974. 86 б].

Жиззах воҳасида жойлашган қалъа-кўрғонлар нафақат Соҳибқирон Амир Темур ва темурийзода ҳукмдорлар, балки шайбоний сулола вакиллари даврида ҳам ўз ҳарбий-стратегик аҳамиятини йўқотмаган.

Шайбоний Абдуллахон II (1557-1598) Мовароуннаҳрни бирлаштириш, марказлашган давлат тузиш ва уни мастаҳкамлаш учун олиб борган тинимсиз курашлар давомида бир неча марта муҳим сиёсий, ҳарбий тадбирлар билан

ҳозирги Жиззах шаҳри, унинг ён-теварагидаги қалъа-қўрғонлар - Учтепа, Кўкгумбаз, Работи Малик, Йом, Пешағор, Ардахшон, Аччи, Зомин ва бошқа кентларда бўлган [Пардаев А.Х., 2004. 50 б].

Ҳофиз Таниш Бухорий асарининг «Соҳибқирон ҳазратларининг Бобосултон билан урушиш қасдида Зомин вилояти томон юзланиши» бобида қуйидаги сатрлар мавжуд. «Икки тараф паҳлавонлари Работи Малик деган жойда учрашдилар. Катта жанг бошланиб, каттиқ уруш юз берди» [Ҳофиз Таниш ал-Бухорий, 1999. 302 б].

Юқорида келтирилган манбалар маълумотларини таҳлил қилган ҳолда айтишимиз мумкинки, Кармана чўлидаги Работи Маликдан (ҳозирги номи Малик Работ) ташқари мазкур ном билан аталувчи работ Жиззах воҳасида мавжуд бўлган. Аниқланишича, Работи Малик Жиззахдан 24 км жанубий-шарқда жойлашган ҳозирги Работ қишлоғи ҳудудида бўлган.

Дарҳақиқат, археологик маълумотларга кўра Работ қишлоғининг жануб томонида бир-биридан 400 м масофа узоқликда Тўрткултепа, Номсиз тепа номли қадимги қўрғон ўринлари сақланиб қолган ва уларнинг сўнгги қурилиш даври XVI-XVII асрларга оиддир [Пардаев М., 1995. 8 б].

Булардан Номсиз шаҳар харобалари тўхталадиган булсак, у Учқиз қишлоғидан 800 м шимолий-ғарбда, Работсойнинг чап қирғоғида тахминан 0,5 км² ҳудудий кенгликда 5 та ёдгорлик жойлашган. Ёдгорликлар комплексининг марказида трапеция шаклидаги тепа мазкур обидаларнинг асосини ташкил қилади. Тепа шимол-жануб йўналиши бўйича чўзилиб кетган бўлиб, унинг томонлари ўлчамлари 120x35-20 м.га, баландлиги 8 м.га тенг. Ёдгорликнинг устидан V-VIII, XVI аср материаллари йиғиб олинди. Мазкур археология обидасини ушбу ёдгорликлар комплекси шахристони, унинг атрофидаги тепаларни рабодлар деб қабул қилиш мумкин. Уларнинг номи номаълум бўлгани сабабли рабод деб қайд этамиз ва рақамлаймиз.

1-рабод марказий комплексдан 20 м шимолда жойлашган, ёдгорлик чўзинчоқсимон айлана шаклида бўлиб, унинг диаметри 20 м. га, баландлиги 5 м. га тенг.

2-рабод марказий комплексдан 120 м шимоли-ғарбда жойлашган. Шакли тухумсимон, ўлчамлари 15x7x25 м.га, баландлиги 5 м.га тенг.

3-рабод марказий комплексдан 180 м шимоли-шарқда жойлашган. Кўриниши тухумсимон шаклда, жануб-шимоли йўналиши бўйича чўзилган, жанубий томони қирқиб олинган. Ўлчамлари 5-3x30 м, баландлиги 4 м.

4-рабод шахристоннинг жануб томонида, Раватсойнинг чап қирғоғида жойлашган. Ёдгорликнинг шакли тўғри тўртбурчак кўринишда, ўлчамлари 60x40 м.ни, баландлиги 6 м. ни ташкил қилади. Унинг устидан VI-VIII, XV-XVI асрларга оид сопол идиш парчалари топилди [Пардаев М., 2015. 61 б].

2022 йил (баҳор мавсуми) дала тадқиқотларида ушбу шаҳар ёдгорлигида археологик қазув тадқиқотлари амалга оширилди. Қазув тадқиқотлари натижасида ёдгорликнинг 7x8 м. майдонида планиграфик қазув ишлари ўтказилди. Юқоридан ҳисоблаганда биринчи пол сатҳи 0,9-1 м пастдан очилди. Бу ердан хом ва пишган ғишт (27x27x5 см.) дан қалинлиги 80-90 см. бўлган девор қолдиқлари ва XV-XVI асрларга оид (сирланган ва сирланмаган) куллоллик идишлари наъмуналари (лаган, чуқур товоқ, коса ва х.) қайд этилди. Археологик қазув тадқиқотлари давом эттирилмоқда.

Демак, бизнинг фикримизча сўнги ўрта аср манбаларида келтириб ўтилган Работи Малик айна Номсиз шаҳар харобалари ўрнида бўлган. Бу фикримизга асос сифатида яна шуни айтиш мумкинки, Уч қиз қишлоғини ўртасида, катта йўл ёқасида, текисланган тепалик устида Малик ота номли масжид жойлашган. Уч қиз қишлоғилик оқсоқол Пирназар бобо Пиримкуловнинг айтишича, масжид қурилмасдан аввал бу ер тепалик бўлган. Тепаликнинг ҳозирги кўриниши 50x50 м.ли квадрат шаклга эга. Унинг ғарбий қисмида ҳажми 10x10 м. баландлиги 2 м бўлган тепача сақланиб қолган ва бу ер Малик отанинг қадамжойи сифатида муқаддаслаштирилган [Пардаев М., 2015. 61 б]. Кўришиб турибдики манбаларда келтирилган Работи Малик деб аталувчи тарихий жой номи Жиззах шаҳридан 24 км жанубий-шарқда жойлашган ҳозирги Равот қишлоғи ва Малик ота қадамжойи номлари билан сақланиб қолган.

Хулоса қилиш мумкинки, Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»ларида “Малик работ”, Хофиз Таниш Бухорийнинг «Абдуллонома»сида “Работи Малик”, “Малик”, Бобур Мирзонинг «Бобурнома»сида “Работ кўрғони” номлари билан қайд этилган мавзелар аслида бир жойнинг турлича номланишидир. Ҳозирги Работ қишлоғи ҳудудида XIV-XVI аср археологик ёдгорлиги – Номсиз шаҳар харобалари сақланиб қолган. Уструшонашунос археологларнинг фикрича манбаларда қайд этилган Малик работ (Работи Малик) кўрғонининг ўрни айнан ушбу Номсиз шаҳар харобалари ўрнида бўлган. Буни археологик қазув тадқиқотларида қайд этилган моддий маданият ашёлари (куллолик идишлари наъмуналари, танга қолдиклари ва х.) исботлаб беради. Шундай экан, биз XIV-XVI асрлар манбаларида келтирилган Малик работ (Работи Малик)ни ҳозирги Шароф Рашидов тумани Работ қишлоғи жойлашган Номсиз шаҳар харобалари ўрнида бўлган деб, локализация қиламиз. Сўнгги йиллардаги тадқиқотлар натижасида Жиззах шаҳри маҳаллаларидан бири бўлган Работлик маҳалласининг аجدодлари Малик работ (Работи Малик) - Работ қишлоғидан бўлганлиги ўз тасдиғини топган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аминжанова М., Желтова Г.И. Ўзбекистон тарихидан лавҳалар. Тошкент. 1974.
2. Хофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома («Шарафномаи шоҳий»). Биринчи китоб. Тошкент. 1999.
3. Низомиддин Шомий. «Зафарнома». Тошкент. 1996.
4. Пардаев М., Суюнов С. Шимолий - Ғарбий Уструшонанинг суғорилиши тарихидан // Ўзбекистон қадимда ва Ўрта асрларда. Самарқанд. 1995.
5. Пардаев А.Ҳ. Жиззах беклиги - Ўрта Осиё хонликлари даврида (XVI асрдан - XIX асрнинг 60 - йилларигача). диссертация кўлёмаси. Тошкент. 2004.
6. Пардаев М., Раҳмонов Ҳ., Пардаев Ш. Шимолий-ғарбий Уструшонанинг археология харитасига доир сўнгги маълумотлар // Ўзбекистон археологияси № 1 (10). Самарқанд. 2015.
7. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. «Бобурнома». Тошкент. 1989.
8. Шарафуддин Али Йаздий. «Зафарнома» Тошкент. 1992.